

Рецензія на книгу *Голоси з руїн: Теодицея і падіння Єрусалиму в Єврейській Біблії*

Voices from the Ruins: Theodicy and the Fall of Jerusalem in the Hebrew Bible. By Dalit Rom-Shiloni. Eerdmans, 2021 (ISBN 978-0-8028-7860-1), xviii + 566 pp.

Володимир ЛУКІН
Незалежний дослідник

ORCID: 0000-0001-7678-4153

Даліт Ром-Шилоні є доценткою кафедри Єврейської Біблії Тель-Авівського університету та авторкою багатьох праць із теології. Рецензоване дослідження *Voices from the Ruins: Theodicy and the Fall of Jerusalem in the Hebrew Bible* (укр. «Голоси з руїн: Теодицея і падіння Єрусалиму в Єврейській Біблії») присвячене актуальній темі, яка досить широко та пристрасно обговорюється, – теодицеї. Ця монографія в певному сенсі *перегукується* з ранньою працею теологині¹ і слугує своєрідним її продовженням, хоча і з дещо іншим ухилом, включно з інформативними та ідеологічними суміжностями між ними. *Voices from the Ruins* можна вважати ще одним поповненням до академічної скарбнички надбань професорки.

Ром-Шилоні називає себе нерелігійною єврейською науковицею і світською сіоністкою, яка займається вивченням свого «основоположного культурного корпусу» (с. 75), і це, на наше глибоке переконання, не може не позначатися як на векторі богословських висновків, так і на їхньому змісті². Свою працю вона відносить до розряду описової теології Єврейської Біблії і представляє її як «літературно та історично сфокусований, а не зумовлений вірою портрет релігійної думки» (450). Згідно з Ром-Шилоні, мета дескриптивного богослов'я полягає у формулюванні низки різних теологічних перспектив, визначених текстами, а не впливом зовнішніх богословських конструкцій. Усе це звучить досить-таки дивно – з огляду на те, що дослідниця не нехтує набором інструментарію історичної, літературної та редакторської критики (філологію залишимо осторонь).

¹ Dalit Rom-Shiloni. *Exclusive Inclusivity: Identity Conflicts between the Exiles and the People who Remained (6th-5th Centuries BCE)* (Bloomsbury T&T, 2015).

² Як приклад – висновки у книзі, опублікованій того ж року: Hermann Vorländer. *Is God Just: Theodicy and Monotheism in the Old Testament with Special Regard to the Theology of Deutero-Isaiah*. Peter Lang Ltd. International Academic Publishers (2021), 137–141.

У своєму *magnus opus* авторка шукає відповіді на запитання екзистенційного спрямування, що перебувають усередині орбіти різнопланової теодицеї, «спровоковані» національною трагедією – Вавилонським вигнанням і зруйнуванням Єрусалима. Наприклад: де був Бог за часів страждань і полону? Яка Його роль у цих обставинах? Якщо Він справедливий, то чому на народ Божий обрушуються аж такі великі лиха? Яким чином Він взаємодіє з тими, хто залишався вірним зобов'язанням завіту? Хто перший відмовився від своїх зобов'язань у заповіті – Бог чи народ?

Щоб зрозуміти роль Бога у подіях травматичного характеру, Ром-Шилоні охоплює історіографію (Царств, Параліпоменон), пророчий пласт (Єремії та Єзекіїля) і псалмодичну літературу (Плач Єремії та сімнадцять псалмів). Усе це дає змогу читачеві, на її думку, проникнути в «живий і суперечливий світ думки» (77). У своїх міркуваннях авторка перебуває у постійному діалозі із фахівцями з царини юдаїки та теоретиками християнських постулатів. Доречно зауважити, нею визначено дві мети проєкту: по-перше, «здійснити теологічне феноменологічне дослідження концепцій, засвідчених у вибраних єврейських біблійних творах» VI ст. до н. е., а по-друге, «побудувати дескриптивну теологію Єврейської Біблії, зорієнтовану на теодицею» (5) і «присвячену подіям руйнації та потрясіння» (95).

Монографія добре структурована: вона складається з двох основних частин, що об'єднують загалом тринадцять розділів, і доповнена бібліографією, списком творів сучасних авторів, предметним покажчиком та переліком Священного Писання й інших стародавніх текстів.

У першому розділі (Виправдання, сумнів і протест у біблійній літературі шостого століття; 9–41) Ром-Шилоні розглядає «проблему теодицеї», використовуючи трилему Рональда Гріна (13). Як пояснює сам Грін, «теодицея може сприйматися як спроба протистояти висновку про існування такої логічної трилеми» (13). На цій ділянці своєї академічної подорожі авторка описує теологічні підходи, які реагують на цю трилему в Єврейській Біблії, у вигляді спектра виправдання, сумніву та протесту, що ревізують сумісність традиційних тверджень про могутність і доброту Бога з фактом страждання. З цією метою авторка звертається до основних сюжетних ліній книг пророка Єремії, пророка Єзекіїля, а також Плачу Єремії 2, які наважуються «звинувачувати Бога не тільки в тому, що Він стоїть біля витоків організації події, а й у безпосередній участі в руйнуванні, яке відбувається в Єрусалимі» (24). Ром-Шилоні, відповідно до зайнятої нею позиції, йдеться не просто про двосторонню суперечку, а про різнотипні теодицеї: «між пророцтвами, що виправдовують дії Бога, і поетичними плачами, які протестують проти них, пролягає багатий діалогічний процес, продиктований теологічними проблемами» осмислення ролі Бога перед обличчям катастрофи (37–38).

У другому розділі (Вивчення релігійного мислення; 42–76) пропонується основа дескриптивного богослов'я Єврейської Біблії. Експертка описує історію біблійної теології як дисципліни, аналізуючи розбіжності між юдейськими та християнськими шаблонами. Також вона торкається деяких важливих методологічних

питань, оскільки свою працю представляє «виразно неафілійованою (тобто не християнською і не юдейською) теологією Єврейської Біблії» (72–73). Для Ром-Шилоні архіважливо вивчити «Єврейську Біблію як самодостатній корпус, відокремлений від обох залежних корпусів – християнського і єврейського», тобто від «Нового Заповіту і рабиністичних текстів» (56), а отже – як вільний від пізніх християнських та юдейських ретроекцій і зосереджений насамперед на літературному та історичному контекстах корпус (74). Інакше кажучи, Ром-Шилоні йдеться про просування своєї версії феноменологічного богослов'я Єврейської Біблії.

У третьому розділі (Безліч голосів і розмаїття думок; 77–120) авторка, вказуючи на достатність різномудства у біблійних джерелах VI століття (книги Царств, пророка Єремії, пророка Єзекіїля, Плач Єремії та Псалтир; 95), ставить під сумнів правомірність концептуальних дихотомій між: офіційними і неофіційними головами, ортодоксальними і неортодоксальними перспективами (зокрема, між основними і периферійними позиціями). Для неї теодицея – це найкращий підхід до виявлення теологічних розбіжностей, які свідчать про боротьбу за групову ідентичність серед релігійних груп стародавнього Ізраїлю, але єдиних у фундаментальному сприйнятті Бога як царя.

Останній розділ першої частини, четвертий (Резюме і план; 121–125), підбиває підсумки перших трьох і анонсує про деталі аналітики в другій частині в світлі двох організаційних рамок, які корелюють між собою: теодицеї (виправдання, сумнів у і протесту) та загальної концепції Бога як царя.

У п'ятому розділі (Бог як цар; 129–174) Ром-Шилоні заявляє, що згадані дискусії про теодицею були «структуровані метафорою і концептуальним з'ясуванням Бога як царя» (xii) у період вигнання, й усі юдейські громади поділяли погляд на метафоричне зображення Бога-царя. У цьому концептуальному вимірі Він сприймався не тільки як суверен, а й як воїн і суддя Свого народу. Автор звернула значну увагу не лише на два види антропоморфізму (фізичний і ментальний; 152–157), а й на богословське навантаження рольових метафор (правитель, воїн, захисник, цар; 157–172), які сукупно ілюструють складний богословський погляд на Бога і концентруються на Його силі, невіддаленості та емоційній чуйності. Ром-Шилоні наголошує, що антропоморфізм сприяє чіткішому розумінню Божественного промислу в кризові часи, оскільки задіює широкий спектр людських емоцій і характеристик.

У шостому розділі (Бог як воїн; 175–193) науковиця застосовує ідеї Фрідріха Шваллі, Гергарда фон Рада та Ісаака Селігмана у викладенні схематичного тріо перемоги та поразки (180–186). У такий спосіб аналітика Ром-Шилоні виходить на новий рівень, адже описані нею три способи концептуалізації зрівняння божественного і людського у провалах воєнних дій можна вважати дзеркальним відображенням трьох підходів в осмисленні поняття перемоги (184).³ Авторка надає увагу ролі Бога як спасителя, який рятує Свій народ від небезпеки і цим забезпечує

³ Так звані критерії поразки у війні: 1. Людський ворог/цар розпочинає війну проти Ізраїлю; 2. Ягве викликає ворога проти Ізраїлю (і допомагає йому/їм); 3. Ягве бореться наодинці проти свого народу. Також критерії перемоги у війні: 1. Людський герой/король діє наодинці; 2. Ягве призначає спасителя для Ізраїлю (і допомагає йому). 3. Ягве бореться сам проти ворога.

йому тріумф. І навпаки: коли Яхве діє як ворог, Його розцінюють як супротивника власного народу – бо Він або дозволяє своєму народові зазнати поразки, або безпосередньо втягує його у судові тяжби (останній варіант активно обговорюється в дев'ятому розділі). Усе це сприяло, з позиції професорки, формуванню мислення інакшості в народі, а це кидало виклик типовим поняттям про Божественний захист, оскільки ставило під сумнів Його вірність заповіту, провокуючи теологічну кризу, і спонукало до переосмислення Божественної всемогутності.

Сьомий розділ (Бог покликаний битися за свій народ; 194–243) знайомить нас з описом Бога вже у ролі праведного спасителя свого народу, а саме: якщо Він справді такий у реальності, то Він заступиться за Ізраїль, щоб урятувати його. За оцінкою Ром-Шилоні, подібна формалізація образу Бога простежується в текстах трьох типів (Пс 74; Єр. 8:19–23; 14:13; Єз. 13:10).

У восьмому розділі (Бог закликає ворога; 244–266) авторка концентрується на інструментарному амплуа вавилонських військ у конфлікті між Богом і Його народом. Схожий мотив поширений в історіографії (4 Цар. 21–25), пророчих книгах (Єр. 1:13–16; Єз. 7:20–27), а також у Псалмах і Плачі Єремії, які виправдовують те, що Бог віддав свій народ у руки ворогів. Як зазначає Ром-Шилоні: «Бог закликає вавилонського царя і його військо, ворогів свого народу, контролюючи результат їхніх дій» (244).

У дев'ятому розділі (Бог як ворог; 268–333) запропоновано сценарій, у якому Бог визнається єдиним джерелом національного лиха, що обрушилося на Ізраїль. Незгода смертних набуває форми сумніву і протесту (Єр. 9: 9–10; Єз. 5) проти повного знищення Богом обітованої землі та народу, незалежно від формату як такого (наприклад, через голод і мор). Авторка зазначає, що в такому разі Бог – єдиний ініціатор і виконавець катастроф такого розмаху (267). Це й «становить первинну теологічну основу для пророцтв про суд у Єремії та Єзекіїля» (268). Пророки, на її думку, «протистоять як концепції, що Бог неодмінно врятує народ від вавилонян, так і ідеї, що Він не здатний захистити», зображуючи Його «воїном, який самотужки бореться проти свого народу з усією притаманною йому міццю, люттю і силою» (311).

Зміст десятого розділу (Бог як Суддя і Божественне правосуддя; 334–343) Ром-Шилоні присвятила відмінним одна від одної теологічним позиціям щодо Божественної справедливості, «озираючись» на метафору Бога як судді (Єремія, Єзекіїль). Очевидний конфлікт між очікуваним проявом Божественного правосуддя і реальністю людських страждань призвів до появи різних богословських роздумів і внутрішнього конфлікту серед юдеїв. На думку дослідниці, цей конфлікт проходить через цілий спектр інтерпретацій: відплату, протест, полеміку та поняття перетворення, що засвідчує наявність ідеологічного протистояння, спрямованого на примирення людського досвіду з богословськими переконаннями про характер і дії Бога.

Пророки ж начебто сходяться на тому, що політичні та військові події – це прояв Божественного правосуддя, так би мовити, справедлива й очікувана від-

повідь на ідолопоклонницькі настрої нації. А тому далі Ром-Шилоні переходить до тлумачення трансгенераційних, безпосередніх і колективних поглядів на відплату в пророків, які виправдовують комплекс Божих заходів (із цим висновком складно погодитися), хоча визнають потенційний дисбаланс між гріхом і ступенем покарання (362–376). Насамкінець авторка обмірковує чотири погляди на винність сучасників трагедії (348–347), які намагаються примирити Божественне правосуддя зі справедливістю.

У дванадцятому розділі (Бог і атрибут милосердя; 422–449) Божественне милосердя, що зіставляється з функцією Бога як судді, особливо в контексті суду, горя та нещастя, виступає як об'єкт інтерпретації. Очікується, що у відповідь на корпоративні нарікання, адресовані Яхве, Він як суддя виявить співчуття (422–423). Відсутність безпосереднього втручання з боку Всевишнього породжувала почуття протесту серед біблійних авторів, які зберігали віру в справедливого Суддю, але водночас боролися з фактичністю страждання та ілюзорністю покинутості Богом. Цей внутрішній конфлікт викликав богословське збентеження, оскільки їхні сподівання на прояв Божественного співчуття складно примирялися з їхнім життєвим досвідом у небезпечні часи (448–449).

У завершальному розділі, тринадцятому (Підсумки та висновки; 450–470), підбито підсумки, запропоновано синтез ідей та деталізовано практичний зріз теологічних граней теодицеї.

Необхідно віддати належне авторці монографії, об'ємного і визначного твору: у ньому з вражаючою старанністю й точністю висвітлюється складне і багатоаспектне питання теодицеї. До того ж її сміливість у популяризації власної теодицейної гіпотези, детермінованої критикою та застосуванням здобутків із царини травми інкорпорованих у біблійну критику, однозначно гідна похвали. Водночас її комплексне оцінювання підходів єврейських знавців біблійного богослов'я – ще й незамінний ресурс для християнських ерудитів, чия «старозавітна теологія» відчуває брак єврейських перспектив трагедії VI століття до нашої ери. У цьому контексті хотілося б згадати ще один сильний бік Ром-Шилоні – здатність узгоджувати ретельно продумані взаємопов'язані аргументи з елементами всебічного огляду «пророчих голосів», що опосередковують себе через священні тексти. До того ж їй вдається зберігати чіткий фокус предметності впродовж усього герменевтичного зусилля, полегшуючи читачеві, який зацікавився темою, витяг знань по суті. Оскільки вона заглиблена у різноманіття синхронічної богословської поліфонії, інтерес до діахронічних аспектів біблійних книг у тексті монографії зведений до мінімуму. До того ж, професорка запропонувала сприймати теодицею як динамічний діалог між не схожими один на одного партнерами, оскільки йдеться про постійну боротьбу, спрямовану на захист Божої репутації. Академічна праця має чітку структуру і, попри термінологічну насиченість і наявність біблійного івриту, загалом читається легко, що сприяє якісному засвоєнню матеріалу такого великого обсягу.

Але варто вказати і на серйозні вади цієї фундаментальної праці.

По-перше, усунення суперечностей «голосів пророків» (з її погляду) надмірною «ізоляцією» реакцій комунікативного прошарку (таких як протест, сумнів і виправдання) з біблійної позиції є незаконним. Хоча Ром-Шилоні й визнає циркулювання цих «голосів» у розглянутих нею текстах (470), але наскільки ймовірно те, що стародавні автори не відмовлялися від жодного з голосів?

По-друге, слабкий акцент на внутрішніх зв'язках тематичного та лінгвістичного характерів між пророком Єремією, пророком Єзекіїлем і темою благословень та прокльонів, який міститься в їхніх інформативних предтечах (Лев. 26 і Повтор. 28). Якби вона врахувала це, то позбавилась б суджень про фрагментарність та світської суб'єктивності.

По-третє, *Огляд* книги невиправдано повторюється тричі впродовж усієї книжки (у передмові, у стислому викладі першої частини та в тринадцятому розділі), що ускладнює читачеві відстеження лінії аргументації авторки.

По-четверте, аномально обмежений інтерес до теми «богословського залишку».

По-п'яте, другий розділ перевантажений непрямою інформацією більше, ніж це необхідно для основних доказів.

По-шосте, вважаємо помилковим у таких працях залучати напрацювання з царини дослідження травм як частини зростаючого інтересу до соціальних і психологічних методів біблійної критики. Адже в такому разі, дискурс авторки про біблійні теодицеї зводиться лише до фіксації психологічних рефлексій, закріплюючи за біблійними смислами статус периферійних.

По-сьоме, на наше переконання, неможливо в богословському плані читати Єврейську Біблію як самодостатній корпус, оскільки жодне тлумачення не здійснюється у вакуумі. Ігноруючи матеріали з Нового Заповіту та Псевдоепіграфії, Ром-Шилоні обмежила інформативний обсяг, необхідний для досягнення максимально об'єктивного рівня як своєї аргументації, так і, власне, самих висновків.

Підбиваючи підсумок, наголосимо на тому, що, попри названі недоліки, монографія Даліт Ром-Шилоні *Voices from the Ruins: Theodicy and the Fall of Jerusalem in the Hebrew Bible* є важливим внеском у вивчення теми теодицеї в рамках Старого Заповіту. Звісно ж, не всі погодяться з її висновками, а часом і з доказовою базою, що виходить за межі наукових параметрів. Багато думок, відображених у цій аналітичній розробці, можуть бути прийняті виключно як умовні версії. Однак слід визнати: багато в чому полемічний зміст книжки стане цінним матеріалом для студентів, біблеїстів і теоретиків, які цікавляться теологічними імпульсами та діапазоном реакцій на руйнування Єрусалима та його наслідків, згаданих у Єврейській Біблії.

Volodymyr LUKIN
Independent researcher

ORCID: 0000-0001-7678-4153

Надійшла до редакції / Received 20.02.2025
Прийнята до публікації / Accepted 21.03.2025